

De opmars van het beeld

Verslag van het najaarsproject van de SLAA

De afgelopen decennia heeft de beeldcultuur flink terrein gewonnen op de geschreven taal. Hoe terecht is de angst dat het woord verdrongen zal worden door het beeld? Om op deze vraag een antwoord te vinden organiseerde de SLAA in november 2002 de bijeenkomstenreeks 'De opmars van het beeld'.

Doorgaans reageert men bezorgd wanneer er weer een rapport verschijnt dat aangeeft dat steeds meer mensen televisie kijken en minder mensen lezen. Kranten en boeken moeten het afleggen tegen televisie, en ook tegen internet en andere digitale media. Met name bewégende beelden worden door velen verkozen boven teksten. De uitdijende beeldcultuur en de mogelijke val van het woord waren onderwerp van de eerste bijeenkomst van het project 'De opmars van het beeld', dat de Stichting Literaire Activiteiten Amsterdam (SLAA) op 4, 6 en 12 november 2002 organiseerde. De tweede discussieavond handelde over de mate waarin en de wijze waarop de toegenomen invloed van beeld zijn neerslag vindt in de beeldende kunsten en literatuur. De derde bijeenkomst belichtte een deel van de beeldcultuur, namelijk de nieuwe media, in relatie met literatuur. Deze hekkensluiter van de reeks verenigde inhoudelijke bevindingen uit de twee voorgaande avonden.

Ongeveer gelijktijdig werd in Rotterdam een essaybundel uitgegeven door NAI Uitgevers en het Nederlands Foto Instituut (Van Dijk 2002). In deze bundel schrijven zeven publicisten en wetenschappers een essay over de mogelijkheden en problemen van een beeldcultuur, vanuit uiteenlopende invalshoeken en vakgebieden (fotografie, beeldende kunst, sociologie en geschiedwetenschap). Een van de bijdragen is afkomstig van José van Dijk, hoogleeraar Televisie, media en cultuur aan de Faculteit der Geesteswetenschappen aan de Universiteit van Am-

sterdam. Zij was tevens een van de sprekers bij de eerste SLAA-bijeenkomst, samen met Bas Heijne en Ed Tan.

Deze eerste bijeenkomst was gewijd aan de opmars van de beeldcultuur en de (mogelijke) val van het woord. Gastspreker was de Amerikaanse historicus en mediawetenschapper Mitchell Stephens, de auteur van het omstreden boek *The rise of the image the fall of the word*. In zijn lezing, gebaseerd op het boek, beweert Stephens dat het beeld tal van nieuwe mogelijkheden met zich meebrengt. Met name de opkomst van de video ziet hij als een verrijking van de huidige cultuur. Hij voorspelt de ontwikkeling van een beeldtaal, onafhankelijk van het woord. Wordt denken en spreken in louter beelden mogelijk? Ja, en hij gelooft ook dat video een eigen kunstvorm zal genereren, die geheel autonoom is en niet langer een imitatie van televisie, film of toneel. Die beeldtaal bestaat nog niet, maar zal er volgens hem wel komen. De angst voor dominantie van beeldcultuur ten opzichte van het geschreven woord is volgens Stephens te vergelijken met de weerstand die in het verleden werd teweeggebracht door de introductie van de televisie, en, in een verder verleden, de uitvinding van de boekdrukkunst.

Mitchell Stephens gelooft dat video een eigen kunstvorm zal genereren, die geheel autonoom is en niet langer een imitatie van televisie, film of toneel

Accijns op woorden

De invloed van de hedendaagse beeldcultuur op literatuur en beeldende kunst was onderwerp van de tweede SLAA-bijeenkomst, getiteld 'Woord en beeld als inspiratiebron'. In hoeverre worden de kunsten inhoudelijk beïnvloed door de opmars van het beeld? Worden schrijvers door beelden geïnspireerd en roept de beeldlawine bij beeldend kunstenaars wellicht het verlangen op om in hun werk méér ruimte te bieden aan het woord?

Een aantal schrijvers en beeldend kunstenaars die zich hebben laten inspireren door woord en beeld, was uitgenodigd om relevante voorbeelden van hun werk te tonen en deel te nemen aan een discussie over het onderwerp, onder leiding van kunsthistorica Marja Bosma. De deelnemende kunstenaars waren Hans Aarsman, Carel Blotkamp, Julika Rudelius, Luc Vandromme en Lieven Neirinck. De – soms cabareteske – discussie (gaat het nu over beeld als boodschap en informatie, of beeld als medium?) ging onder andere over de stelling dat het verwerken van taal het rationeel vermogen van ontvangers stimuleert, terwijl beeld enkel aan emoties refereert. Deze scheiding vonden de kunstenaars wel erg streng en kunstmatig en volstrekt niet houdbaar. Rudelius ergerde zich bovendien aan de neerbuigende houding tegenover het beeld en de beeldcultuur en

pleitte daarom voor herwaardering van het beeld. Fotograaf en schrijver Hans Aarskamp ging nog een stapje verder. Wat hem betreft wordt er accijns op woorden ingevoerd!

Het sprekendste voorbeeld van inspiratie door woord en beeld werd gedemonstreerd door beeldend kunstenaar Julika Rudelius, die vooral werkt met video's en foto's en gefascineerd is door taalgebruik en interactie tussen mensen. De porno-

grafische video die ze vertoonde was een verslag van interviews met vrouwen over hun seksbeleving. De vrouwen spreken zonder schroom en onverbloemd over hun seksuele ervaringen, over hun favoriete houdingen, bewegingen, sensaties, gevoelens. Ze zijn anoniem, de gezichten blijven tijdens de

gesprekken buiten beeld. Deze combinatie van beeld, woord en geluid levert een mengvorm die mijns inziens kenmerkend is voor de hedendaagse beeldcultuur. Er wordt geëxperimenteerd met de werking en effecten van woorden en beelden, die daartoe eerst zijn losgehaald uit vaste patronen. Pornografische woorden en klanken worden immers gekoppeld aan beelden van geklede personen, en de keuze voor de vorm van het interview refereert bij de kijker aan de documentaire. De video illustreert de stelling van Van Dijk, zoals beschreven in haar artikel in de genoemde essaybundel, dat tussen beeld, taal en geluid steeds nieuwe relaties totstandkomen, onder invloed van zich vernieuwende technieken (overigens zonder het woord te verdringen). Zij is het dan ook met Stephens eens dat video een verrijking is van de huidige cultuur, want video kan, net als film, rationaliteit van een script verbinden met de emotionele elementen van het bewegende beeld (Van Dijk 2002, 44).

Verbaasd

De derde en laatste bijeenkomst was gewijd aan nieuwe media en literatuur, waarbij belangrijke tegenwoordigers van de beeldcultuur, zoals cd-roms en internet, aan bod kwamen. Wat doen schrijvers met nieuwe media en wat zijn de gevolgen voor het boek als vorm. Is de angst voor het verdwijnen van boeken, kranten en tijdschriften terecht? Fragmentarisering en commercialisering zijn de belangrijkste kenmerken van digitale media, vertelde Gijsbert van Es, chef van de internetredactie van *NRC Handelsblad*. Tot nu toe hebben de nieuwe media nauwelijks invloed gehad op literatuur, opperde hij, en voor de toekomst valt er vooralsnog weinig te verwachten. Van Es toonde zich eigenlijk verbaasd over het thema van deze bijeenkomst.

Hij onderscheidde op het gebied van literatuur en nieuwe media drie verschijnselen. Ten eerste een project zoals dat van Stephan Sanders, met zijn roman *Liefde is voor vrouwen*. Lezers konden het ontstaan van de roman op internet volgen en ook het verhaal sturen. Uiteindelijk is de roman in boekvorm verschenen. Ten tweede noemde Van Es het gebruik van internet als distributiekanaal. Denk aan Stephen

Video kan, net als film, rationaliteit van een script verbinden met de emotionele elementen van het bewegende beeld

King, die hoofdstukken van zijn roman *The Plant* te koop aanbood via internet. Er was weliswaar veel belangstelling en er waren afnemers, maar niet iedereen bleek bereid te betalen. Als derde categorie onderscheidde hij de interactieve projecten, zoals journalist Chris Keulemans die later op de avond presenteerde, én publicaties met cd-roms als begeleidend materiaal, zoals de door critica Maartje Somers genoemde roman *De laatste raamgraf* van de Hongaarse schrijver Péter Zilahy. Dit boek gaat vergezeld van een cd-rom, waarop de tekst is aangevuld met beelden en geluiden uit de moderne geschiedenis. Op de cd-rom staat het tekstdomein centraal; de beelden hebben een ondersteunende functie. Veel ruimte voor de fantasie wordt niet geboden, meende

**Vignetten
verschijnen niet
veelvuldig op
het web,
doordat ze te
weinig nadruk
leggen op het
'eigen ego' van
de maker, een
belangrijk
kenmerk van
digitale teksten**

Maartje Somers. Dit in tegenstelling tot de werken van Chris Keulemans en Francisco van Jole, die beiden publiceren op internet. Hun werken onderscheiden zich door twee kenmerken: het gebruik van internet als medium, en de vermeende echtheid, of de pretentie dat de gepubliceerde teksten echt gebeurd zijn, want 'de aura van waarheid verleidt', aldus Keulemans.

Francisco van Jole, schrijver en mediacolumnist voor *de Volkskrant*, weidde uit over zijn ervaring met internet als 'verhaalmedium' (en publiceerde daags na zijn presentatie de integrale tekst op internet: www.2525.com). Volgens Van Jole leent internet zich als medium het beste voor presentatie van korte beeldende teksten, die als zelfstandig verhaal kunnen bestaan (ook wel 'vignetten' genoemd). Als voorbeeld noemt hij het verhaal 'The Scarlatti Tilt' van de Amerikaanse schrijver Richard Brautigan: "It's very hard to live in a studio apartment in San Jose with a man who's learning to play the violin." *That's what she told the police when she handed them the empty revolver.* Met zoveel spanning in een beperkt aantal woorden lijkt deze tekst uitermate geschikt voor het digitale net.

Desondanks verschijnen deze vignetten niet veelvuldig op het web. Dit komt, volgens Van Jole,

doordat de vignetten te weinig nadruk leggen op het 'eigen ego' van de maker, een belangrijk kenmerk van digitale teksten. Het schrijven van vignetten is bovendien een intensieve bezigheid, ook al lijken de woorden in een opwelling genoteerd. Internet daagt uit tot het produceren van de 'geformuleerde opwelling', constateert Van Jole. In de (her)ontdekking van het negentiende-eeuwse feuilleton heeft hij de geschikte literaire vorm gevonden voor zijn webpresentatie. Met krachtige verhalende fragmenten, die, onafgemaakt, doen verlangen naar een volgende aflevering, kan de aandacht van de lezer (webbezoeker) worden vastgehouden!

Wat het volgens Van Jole goed doet in webteksten zijn vermeende echtheid en verlangen naar voyeurisme, want daarmee weten we de verbeelding geprikkeld. Dat bleek uitentreuren toen een paar maanden geleden intieme dagboeken van twee studentes uit Utrecht, stiekem, op internet werden gepubliceerd, stelt Van Jole. Ondanks de hausse aan porno die op het web beschikbaar is, veroorzaakt zo'n gebeurtenis onwaarschijnlijk veel tumult.

Zo kwam de journalist er zelf toe zijn eigen persoonlijke ervaringen, met een opkomend internetbedrijf, in feuilletonvorm te beschrijven. In een periode van vierenhalve maand publiceerde hij vervolgens dertig afleveringen. Met succes. Een halfjaar later liet hij de teksten als roman verschijnen, aangevuld met hoofdstukken ter onderscheiding van de reeds geopenbaarde teksten, *Blink* getiteld. Het experiment was gelukt, aldus Van Jole. De (nog) onontsloten literaire potentie van internet houdt verband met de ambivalentie van het fenomeen: groots én plat, intiem én wereldwijd.

Keulemans biedt deze ambivalentie alle ruimte. De journalist en schrijver presenteerde het publiek zijn project op internet, de roman *De Amerikaan die ik nooit geweest ben*. Het project blijkt een mengvorm van roman, website en (later op dvd te verschijnen) documentaire. Hij is voornemens een eigen website te openen en zijn roman in stukjes te publiceren, waarbij hij zijn teksten zal voorzien van beeldmateriaal in de vorm van beeldvensters. Deze kaders bieden de bezoeker desgewenst verdieping op bepaalde onderdelen van zijn verhaal. Bezoekers

kunnen eveneens hun informatie hieraan toevoegen en doorklikken naar andere gelinkte bronnen. Deze publicatievorm is voor Keulemans interessant, omdat hij zegt behoefte te hebben aan zo veel mogelijk expressiemogelijkheden. Hij voelt zich daarbij letterlijk het middelpunt van een web. De informatiestromen zijn in eerste instantie chaotisch, maar worden door hem geredigeerd als een 'georganiseerde chaos'.

Interactieve familiealbums

We zijn de beeldcultuur allang voorbij, beweert Van Dijck als kritiek op de eenzijdige focus op video van Mitchell Stephens. 'De ware verrijking van de recente media zit juist in de digitale vermenging van woord, beeld en geluid, en in de toekomst kan dit wellicht leiden tot nieuwe culturele vormen, van experimentele videokunst tot interactieve familiealbums op internet waarin verhalen, bewegende beel-

den en geluiden samenkomen' (Van Dijck 2002, 45). Keulemans lijkt de eerste aanzet te hebben gegeven met zijn interactieve project en de bijna onbegrensde mogelijkheden voor de bezoeker om te communiceren. Hij baant zich als eersteling een weg naar nieuwe digitale vormen. En hij heeft daarbij oog voor de gewenste authenticiteit, want zijn ogenschijnlijk autobiografische voordracht bleek volledig verzonnen. Een volle zaal kreeg de primeur.

Jack van der Leden is bibliotheekmedewerker bij de Boekmanstichting.

Literatuur

Dijck, J. van (2002) 'Geen beelden zonder woorden: continuïteit binnen een multimediale cultuur'. In: F. Gierstberg en W. Oosterbaan (red.). *De plaatjesmaatschappij. Essays over beeldcultuur*. Rotterdam: Nederlands Foto Instituut, NAI Uitgevers, 36-46.
Stephens, M. (1998) *The rise of the image the fall of the word*. New York: Oxford University Press.

